

RECENZIA

Lorenzo Zamboni – Manuel Fernández-Götz – Carola Metzner-Nebelsick (eds.): Crossing the Alps. Early Urbanism between Northern Italy and Central Europe (900–400 BC). Sidestone Press. Leiden 2020. 434 strán. ISBN 978-90-8890-961-0.

Napriek tomu, čo by sme očakávali, archeologické a historické pramene dokazujú, že mohutné pohorie Alpy neboli v minulosti neprekonateľnou prekážkou (Barfield 1971, 9). Práve naopak, cez pohorie sa uskutočňovali intenzívne formy interakcie kultúr a etník z Apeninského polostrova s tými, ktoré sídlili na severe od Álp. Práve táto interakcia je predmetom recenzovaného zborníka – *Crossing the Alps. Early Urbanism between Northern Italy and Central Europe (900–400 BC)*, ktorý editovali Lorenzo Zamboni, Manuel Fernández-Götz a Carola Metzner-Nebelsick. Publikácia vychádza z rovnomennej konferencie, ktorá sa uskutočnila v talianskom Miláne v roku 2019.

O rôznych druhoch priamych alebo nepriamych kontaktov medzi Stredomorím a strednou Európou vedú archeológovia dlhotrvajúce vedecké diskusie. Žiaľ, v odbornej (ale aj v laickej) debata dominuje skôr predstava, že z juhu plynuli na sever len výhody a nikdy to nebolo naopak – z juhu prišla „civilizácia“ a na severe žili „barbari.“ Samozrejme, z sčasti ide o pravdivé tvrdenie, ale nemôžeme povedať, že to platilo vždy a za každých okolností. Typickým príkladom je hypotéza, že severoapeninské „keltské“ lokality boli inšpiráciou pre vznik stredoeurópskych oppíd. Túto dlhé roky citovanú hypotézu v stredoeurópskom bádani úspešne zrelativizoval vo svojom článku J. Kysela (2009; s ďalšou literatúrou). J. Collis hovorí až o akejsi „idealizácii“ stredomorského juhu v archeologických publikáciách (Collis 2022, 88).

Recenzovaný zborník práve spochybňuje jednoznačnú predstavu civilizačného a kultúrneho juhu, ktorý výrazne dominoval nad „barbarským“ severom. Autori a editori si dali za cieľ poskytnúť sviežejší pohľad na súčasnú odbornú debatu v archeológii doby železnej. Často použili aj kritický prístup k problematike a pokúsili sa otvoriť nové perspektívy bádania. V zborníku sa zamerali hlavne na javy ako urbanizmus, centralizácia a sociálna komplexnosť. V ňom hrala kľúčovú úlohu oblasť dnešného severného Talianska. V minulom bádani sa miestna kultúra Golasecca, čiastočne neoprávnene, chápala len ako prostredník medzi Etruskami a strednou Európou, a nie ako región

s vlastnými kultúrnymi črtami a civilizačným vyžarovaním.

Zborník obsahuje 26 článkov v anglickom jazyku. Čo sa týka chronológie, autori sa venujú primárne obdobiu medzi 9. a 5. stor. pred Kr. V publikácii sú spracované nielen najnovšie archeologické výskumy, ale niektorí autori sa zaoberali aj staršími, doteraz nepublikovaným lokalitami.

Prvý príspevok v sekcii *Urban Origins and Trajectories across the Alps* napísali editori zborníka L. Zamboni, M. Fernández-Götz a C. Metzner-Nebelsick. Tento text zároveň nahrádza úvod – *Early Urbanism South and North of the Alps: An Introduction*. Obsahuje, okrem iného, aj dôležitú chronologickú tabuľku, ktorá spája rôzne typy datovania pre strednú Európu a oblasti rozšírenia kultúry Golasecca. Ide o klasický úvodný text, ktorého účelom je rámcovanie obsahu publikácie.

Aj ostatné články, v prvej časti, sa zameriavajú skôr na metodologické otázky. Príspevkom v tejto časti knihy sa preto budem venovať v recenzii podrobnejšie. Ide o podnetné texty, ktoré môžu aplikovať do svojho bádania aj stredoeurópski archeológovia.

Mark Pearce prispel do zborníka textom o faktoroch urbanizmu v neskoršej dobe bronzovej – *Aspects of Urbanism in Later Bronze Age Northern Italy*. V článku sa zaoberá hlavne definíciou mesta a urbanizmu. Skúma otázku, či boli lokality z dnešného severného Talianska, ktoré boli osídlené ešte pred dobou železnou, mestami. Kritizuje niektoré zaužívané pohľady na definíciu mesta (napríklad názory V. G. Childea). Rovnako sa jeho kritike nevyhli ani hypotézy, ktoré porovnávali severoitalské lokality s gréckymi a rímskymi pohľadmi na mesto. Pre charakteristiku mesta navrhuje používať skôr definíciu stredovekého mesta, ktorú rozpracovala C. Heighway (1972). Tento model aplikoval na lokalitu Frattesina a na náleziská kultúry Terramare z doby bronzovej. Ide o zaujímavý príspevok, škoda však, že sa v ňom neberie viac do úvahy aj hypotéza o tzv. *low-density* urbanizme, ktorý definoval R. Fletcher (2011). Rovnako existujú názory, že sociálna diferenciácia v ľudských centrách nemusela byť až tak viditeľná (Armit 2019).

Manuel Fernández-Götz vo svojom príspevku *Urbanisation and Deurbanisation in the European Iron Age: Definitions, Debates and Cycles* rovnako kritizuje koncepciu mesta V. G. Childea (1950), pričom upozorňuje, že britský bádateľ chcel vo svojom slávnom článku definovať skôr prvé štáty na Blízkom východe. V definícii mesta nadväzuje na

M. E. Smitha (2016).¹ Rovnako zdôrazňuje, že pojem mesto sa ťažko definuje, preto by sme sa mali držať toho, čo už napísal G. L. Cowghil: „*It is notoriously difficult to agree on a cross-culturally applicable definition of the city, but we cannot do without definition altogether*“ (Cowgill 2004, 526). Zároveň hovorí, že aj pri definícii mesta musíme opustiť naše zažitú predstavy barbari vs. civilizácia – sever vs. juh. Zároveň nesmieme zabúdať, že okrem urbanizmu existuje aj deurbanizmus.

M. Fernández-Götz kritizuje predchádzajúce pohľady na rozvoj urbanizmu, ktoré presadzoval hlavne W. Kimmig (1983). Bádania často hľadali pôvod urbanizmu v strednej Európe v Stredomorí, pričom porovnávali veci neporovnateľné, a často z jednostranného pohľadu presadzujúceho pôvod všetkých vymožeností v Stredomorí – „*If the Heuneburg or Manching were located in the Mediterranean, scholars would probably have little doubt about their urban character*“ (s. 32).

Louis Nebelsick a Carola Metzner-Nebelsick napísali článok – *From Genoa to Günzburg. New Trajectories of Urbanisation and Acculturation between the Mediterranean and South-Central Europe*. Ide o akúsi virtuálnu túru z ligúrskeho Janova do bavorského Günzburgu v období medzi polovicou 7. a začiatku 6. stor. pred Kr. Autori uvažujú o dôležitosti alpského koridoru pre komunikáciu. Hovoria, že prijatie „golaseckého balíčka“ inovácií výrazne zmenilo mnohé komunity severne od Álp aj v otázke urbanizmu, pričom hlavnú úlohu prijímateľov a následne šíriteľov podnetov mohli hrať ženy z prostredia elít, čo dokazujú na príklade viacerých bohatých hrobov z tohto obdobia.

Druhá časť zborníka (*Early Urbanisation Processes in Northern Italy*) sa venuje hlavne urbanizačným procesom na severe Apeninského polostrova. V prvom príspevku *Verucchio: The Iron Age Settlement* sa Paolo Rondini a Lorenzo Zamboni zaoberajú lokalitou Verucchio (9.–7. stor. pred Kr.), ktorá kontrolovala trasy medzi Pádskou nížinou, dnešným centrálnym Talianskom a adriatickým pobrežím. Zároveň mohla byť dôležitým strategickým bodom na tzv. Jantárovej ceste. K lokalite patrili aj viaceré pohrebiská. Podľa bádateľov, toto urbánne centrum vzniklo práve zapojením sa miestnych populácií do rozsiahleho diaľkového obchodu, a to vrátane baltského jantáru. Vládla tu pravdepodobne aristokratická elita, ktorej existenciu dokazujú bohaté hrobové nálezy. V prípade lokality Verucchio a jej okolia by sme mohli hovoriť o *low-density* urbanizme. Jej význam náhle klesol

počas 7. stor. pred Kr., čo je dôkazom, že podobné osídlenie je síce ekonomicky úspešné, ale zároveň má fragilný charakter.²

Ďalšiemu urbánnemu centru – starovekej Felsine (dnes Bologna) – sa venuje Jacopo Ortalli v článku *Archaeology of Early Felsina. The Birth of a Villanovan City*. Nedávne záchranné archeologické výskumy preukázali monumentalitu jej stavieb a infraštruktúry. Výsledky týchto výskumov naznačujú alternatívny model sociálnej štruktúry, orientovaný k viac kolektívnym a menej hierarchickým formám vlády. Vyzerá to tak, že Felsina bola založená obcami, ktoré sa tu vyskytovali a v jednom momente sa dohodli o vytvorení spoločného centra. Dôkazom by mohol byť aj nález známeho depotu z lokality San Francesco, kde sa našlo skoro 15 000 kovových predmetov a interpretuje sa ako spoločný depozit pre viaceré komunity (str. 104). Išlo by teda o iný spôsob vzniku mesta, ako v predchádzajúcom prípade lokality Verucchio.

Pohľad na nadregionálne siete obchodu a výmeny, ktoré zahŕňali, medzi inými, špecializované bronzové artefakty, ponúka vo svojom texte Cristiano Iaia. Jeho štúdia *Spheres of Consumption of Metalwork and Trans-regional Interactions at the Onset of the Urban Phenomenon in Northern Italy* skúma spotrebu a obľubu bronzových sekier medzi 8. a 7. stor. pred Kr. Výsledky autor používa na analýzu interakcie medzi centrami v Pádskej nížine a v alpskej oblasti.

Ďalšou severotalianskou lokalitou spracovanou v zborníku je Marzabotto. Článok *Urbanism and Architecture in the Etruscan City of Kainua-Marzabotto: New Perspectives*, od autorov Elisabetti Govi, Chiary Pizzirani a Andreu Gaucchiho opisuje nedávne výskumy, ktoré zmenili pohľad na lokalitu vo vnímaní jej urbanistického usporiadania. Autori použili pri svojom výskume 3D modelovanie, ktoré im pomohlo identifikovať niektoré architektonické a stavebné prvky mesta. Zakladatelia mesta vychádzali z etruského plánovania a geografie, keď inšpiráciou pre ich urbanizmus boli staroveké Veje.

Podrobný opis vývoja miest a pohrebísk v regióne Benátska ponúka vo svojom článku *Relationships between City and Necropolis in Northeast Italy* Giovanna Gambacurta. Zdôrazňuje pozoruhodnú veľkosť kľúčových osád, ako sú lokality Este a Padova v dobe železnej. Článok je zaujímavý aj pre opis pomerne tesnej interakcie medzi sídliskami a pohrebiskami – medzi svetom živých, mŕtvych

¹ M. E. Smith je autorom viacerých textov o definícii mesta, uvádzam len jeden zdroj, kde sa nachádza aj ďalšia literatúra.

² Podobný jav bol sledovaný aj na iných archeologických lokalitách, kde sa vyskytoval tzv. *low-density* urbanizmus – Anuradhapura (Srí Lanka), Angkór Vat (Kambodža), Tikal (Guatemala), Teotihuacán (Mexiko) atď.

a nadprirodzeného. Napríklad cesty v okolí miest boli orientované na pohrebiská a podobne.

Nové výskumy na veľkých centrálnych lokalitách v Benátsku sú prezentované v dvoch textoch. Článok *The Proto-urban Phenomenon in Veneto: A Review of the Population Dynamics of the Settlement of Oppeano (Verona)* od Massima Saracina a Alessandra Guidiho aktualizuje výsledky výskumu lokality Oppeano, ktorá sa vyvinula do mestského sídla o veľkosti približne 80 ha (neskorá doba bronzová, doba halštatská). Lokalita je zaujímavá hlavne z pohľadu vplyvu geomorfológie terénu na populačnú dynamiku.

V článku *Coazze near Gazzo Veronese, on the Fringes of Veneto and Etruria Padana, NE Italy* sumarizuje kolektív autorov – Alessandro Vanzetti, Matteo Bertoldo, Francesca Di Maria, Dario Monti, Luciano Salzani a Fabio Saccoccio – výsledky terénnych prác na lokalite Coazze. Podľa autorov boli na lokalite, z konca 7. a začiatku 6. stor. pred Kr., zachytené známky existencie multietnického spoločenstva, a to v rámci osady, ktorá sa rozprestierala na ploche až 60 ha.

Simonetta Bonomi, Maria Cristina Vallicelli a Claudio Balista priniesli v článku *The Etruscan Settlement of Adria (Italy, Rovigo): New Data from the Excavations in Via Ex Riformati (2015–2016)* výsledky ich výskumov pozdĺž adriatického pobrežia. Objavili tu viacero lokalít strednej a malej veľkosti (medzi 6 a 20 ha), ktoré mohli zohrávať dôležitú úlohu v sieti obchodnej výmeny medzi Stredomorím a Európou.

Aleksandra Mistireki a Lorenzo Zamboni sa vo svojom texte *Exploring Spina: Urbanism, Architecture, and Material Culture* venovali mestu Spina, ktoré medzi 6. a 4. stor. pred Kr. rozkvitlo ako hlavný obchodný partner Atén v tejto oblasti, aby sa následne stalo typickým príkladom pre kolaps historickej spoločnosti (oblasť zasiahla invázia Keltov, nastal koniec moci Etruskov, začal tlak Ríma z juhu a zhoršila sa možnosť plavby po rieke Pád). Dôkazom krušných časov je aj viac nálezov depotov.

Rainer Komp, Tommaso Quirino a Marta Rapi napísali pre zborník článok *The Hidden City: Reconstructing the Urban Structure of the Etruscan Harbour of Forcello di Bagnolo San Vito through Excavations and Non-invasive Methods*. Lokalita Forcello di Bagnolo San Vito bola založená v druhej polovici 6. stor. pred Kr. (osídlenie pokračovalo až do 4. stor. pred Kr.) pri dnes už vysušenom jazere s napojením na riekou Pád. Centrum spájalo adriatické prostredie s lokalitami kultúry Golasecca a alpským regiónom.

Lokalitám kultúry Golasecca (Como, Castelletto Ticino a Miláno), na severozápade Talianska, sa

venovali vo svojej štúdií Raffaele Carlo de Marinis a Stefania Casini – *The Early Iron Age Protourbanisation along the Ticino River and around Como*. Geofyzikálnemu výskumu v spomínanej lokalite Como sa venuje aj ďalší príspevok, ktorého autormi sú Fabian Welc, Louis Nebelsick, Carola Metzner-Nebelsick, Ines Balzer, Alessandro Vanzetti a Barbara Grassi – *The First Results of Geophysical Prospections Using the ADC Method on the Proto-urban Settlement Site of Como, Spina Verde*.

Ďalšou dôležitou lokalitou kultúry Golasecca bolo Bergamo, kde sa identifikovala mestská aglomerácia zo 6. a z 5. stor. pred Kr. Ide o lokalitu, ktorá sa nachádzala na hraniciach viacerých kultúrnych celkov. Autormi jej spracovania sú Raffaella Poggiani Keller a Paolo Rondini – *Bergamo and Parre during the Iron Age: Early Urbanism and the Alpine World*.

Tretia sekcia knihy *Early Urbanisation Processes in Central Europe* sa zaoberá urbanizačným procesom v strednej Európe. Je na škodu, že oproti predchádzajúcej časti, ktorá sa venuje územiu severného Talianska, obsahuje menej príspevkov. Rovnako je škoda, že tu nie sú zastúpené texty bádateľov z Maďarska a zo Slovenska. Tento problém však nemusel vzniknúť chybou zostavovateľov zborníka. V knihe sa vyskytujú najdôležitejšie lokality od južného Nemecka po Francúzsko na západe a Čechy na východe. Zároveň sa tu nachádza aj text o výskume v Slovinsku.

Dirk Krause, Leif Hansen a Roberto Tarpini v svojom článku *Earliest Town North of the Alps. New Excavations and Research in the Heuneburg Region* zosumarizovali archeologické výskumy známej lokality Heuneburg a zároveň pridali informácie o objave nového kultového miesta.

Rüdiger Krause vo svojej štúdií *Centralisation Processes at the Fürstensitz (Princely Seat) on Mount Ipf in the Nördlinger Ries, Southern Germany* píše o „kniežacom sídle“ na hore Ipf, pričom sa zameriava na jeho vznik, hierarchizácie a vzájomné závislosti medzi osadami v oblasti, pričom nadviazal na svoje predchádzajúce texty (Krause 2019). Analyzuje aj vzťah medzi susednými opevneniami Ipf a Goldberg. V Ipf sa najnovšie pomocou magnetometrie podarilo objaviť hustú sieť sídliskových štruktúr, ktoré sa zdajú byť jednotlivými domácimi dvorcami, pripomínajúcimi tie na akropole v Heuneburgu z HD1. R. Krause dospel k záveru, že Ipf môžeme opísať ako „kniežacie sídlo“, ktoré bolo centrom politického a ekonomického života v regióne, aj keď niektoré rysy mesta chýbajú.

Miloslav Chytráček sa vo svojom príspevku *Early Urbanism and the Relationship between Northern Italy and Bohemia in the Early Iron Age* venuje importom z územia Apeninského polostrova v Čechách počas

obdobia doby halštatskej a včasnej doby laténskej. Uvádza, že niektoré špecifické južné importy (napríklad bronzové nádoby alebo grécka keramika) v Čechách sú výsledkom snahy miestnych náčelníkov (vládcov opevnených sídiel) o kontrolu diaľkových ciest.

Bruno Chaume sumarizuje vo svojom texte *Vix: The Temptation of the City* výsledky výskumu dôležitej lokality Vix-Mont Lassois, kde sa mu podarilo identifikovať potenciálny prístav na Seine. V príspevku sa zaoberá témou „kniežacích sídiel“ komplexnejšie a venuje sa niektorým dôležitým otázkam, ako je napríklad ich územný vplyv.

Oppidum Avaricum (dnes Bourges) spomína vo svojich zápiskoch aj Gaius Iulius Caesar. Ian Ralston sa však vo svojom príspevku *Bourges-Avaricum: A Western Example of a Princely Complex of c. 500 BC in Central France* zameriava na osídlenie lokality v 6. a 5. stor. pred Kr. Osídlenie v oblasti zaberalo plochu až 200 ha. I. Ralston píše o akomsi mikroštáte. Aglomerácia v Bourges existovala pravdepodobne tri generácie a potom pomerne rýchlo skolabovala. Lokalita je preto vhodným modelom pre výskum kolapsov historických spoločností.

V oblasti juhovýchodných Álp zohrala významnú úlohu lokalita Most na Soči na Slovinsku, ktorej sa vo svojej štúdii *The Early Iron Age Central Place at Most na Soči (NW Slovenia)* venuje Snežana Tecco Hvala. Archeológovia označujú lokalitu ako protourbánnu alebo urbánnu. Výstavba bola organizovaná pomocou štvorcovej siete. Interakciu s juhom môžeme vidieť v nálezoch atickej keramiky alebo vo využití zdobených dlaždíc vo vnútri domov, čo by mohol byť etruský alebo severoitalský vplyv.

Posledný text *The Dürrnberg Salt Metropolis: Catalyst of Communication and Complexity in La Tène Central Europe* v kapitole o strednej Európe je o solných baniach v Dürrnbergu blízko Halleinu. Holger Wendling uvádza, že dôležitosť nálezísk soli spravila z komunity v Dürrnbergu akéhosi „globálneho hráča“ doby železnej. Založenie lokality porovnáva s procesom vzniku gréckych kolónií v Stredozemnom mori.

Posledná časť zborníka – *Concluding Thoughts and Comparative Perspectives* obsahuje len dva články, ktoré slúžia ako zhodnotenie (intelektuálny epilóg) celej publikácie. Ich autori sa pokúsili zakomponovať výsledky jednotlivých bádateľov do širšieho teoretického a komparatívneho rámca.

Corinna Riva sa v texte *The Mediterranean at the Periphery of Urban Origins* venuje celkovému pohľadu na urbanizmus v Stredomorí. Rovnako, ako naznačovali niektorí autori v prvej časti zborníka

si myslí, že urbánny vývoj v strednej Európe bol v mnohom samostatný.

Publikácia končí prehľadovým článkom od Simona Stoddarta – *Untold Riches of the Urban Form Central to the Pre-Roman European Experience*, ktorý sa zamýšľa nad dlhodobou štruktúrou interakcií cez Alpy. Rovnako sa venuje témam ako ideológia urbanizácie, formám mestskej hustoty alebo úlohou vidieckeho prostredia pri vzniku miest. Poukazuje na rozdielnosť bádateľských prístupov, čo je vidieť aj v recenzovanom zborníku.

Recenzovaný zborník na rozsiahlom priestore vcelku podrobne a fundovane odpovedá na otázky načrtnuté v jeho úvode. Alpy neboli v staršej dobe železnej neprekonateľným pohorím a minulé komunity udržiavali cez pohorie intenzívne kontakty. Na príklade vzniku protomestských a mestských aglomerácií môžeme vidieť, že interakcia medzi severom a juhom bola obojsmerná a rovnocenná.

LITERATÚRA

- Armit 2019 – I. Armit: Enclosure, Autonomy and Anarchy in Iron Age Scotland. In: T. Romankiewicz/M. Fernández-Götz/G. Lock/O. Büchsenschütz (eds.): *Enclosing space, opening new ground. Iron Age studies from Scotland to mainland Europe*. Oxford 2019, 101–110.
- Barfield 1971 – L. Barfield: *Northern Italy before Rome. Ancient peoples and places 76* London 1971.
- Collis 2022 – J. Collis: Book Review: Crossing the Alps: Early Urbanism Between Northern Italy and Central Europe (900–400 BC). *American Journal of Archaeology* 126/3, July 2022, 88, 89.
DOI: <https://doi.org/10.1086/720937>
- Cowgill 2004 – G. L. Cowgill: Origins and Development of Urbanism: Archaeological Perspectives. *Annual Review of Anthropology* 33, 525–549.
DOI: [10.1146/annurev.anthro.32.061002.093248](https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.32.061002.093248)
- Fletcher 2011 – R. Fletcher: Low-Density, Agrarian-Based Urbanism. Scale, Power, and Ecology. In: M. E. Smith (ed.): *The Comparative Archaeology of Complex Societies*. Cambridge 2011, 285–320.
DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139022712.013>
- Heighway 1972 – C. M. Heighway (ed.): *The Erosion of History. Archaeology and Planning in Towns. A Study of historic towns affected by modern development in England, Wales and Scotland*. London 1972.
- Childe 1950 – V. G. Childe: The Urban Revolution. *Town Planning Review* 21/1, 1950, 3–17.
- Kimmig 1983 – W. Kimmig: Die griechische Kolonisation im westlichen Mittelmeergebiet und ihre Wirkung auf die Landschaften des westlichen Mitteleuropa. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 30, 1983, 5–78.
- Krause 2019 – R. Krause: The hillfort on Mount Ipf: A centre of power during the Bronze and Iron Ages in southern Germany. In: T. Romankiewicz/M. Fernández-Götz/G. Lock/O. Büchsenschütz (eds.): *Enclosing*

- space, opening new ground. Iron Age studies from Scotland to mainland Europe.* Oxford – Philadelphia 2019, 55–64.
- Kysela 2009* – J. Kysela: Beaten Boii and Unattested Urbanisation. Observations on the theory of a north Italian origin of the oppida. In: R. Karl/ J. Leskovar (Hrsg.): *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 3. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie.* Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 22. Linz 2009, 227–235.
- Smith 2016* – M. E. Smith: Chapter Ten – How Can Archaeologists Identify Early Cities? Definitions, Types, and Attributes. In: M. Fernández-Götz/D. Krausse (eds.): *Eurasia at the Dawn of History. Urbanization and Social Change.* New York 2016, 153–168.

Mgr. Branislav Kovár, PhD.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – Nitra 949 21
branislav.kovar@savba.sk

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0044 „Vplyv využívania prírodných zdrojov na spôsob života v dobe bronzovej a v dobe železnej“ a s podporou grantových projektov agentúry VEGA 01/0240/21 „Krajina a sídla u Keltov a Germánov,“ 2/0124/20 „Ekonomika stredoveku (6.–13. storočie)“.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2023.71.13>

